

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású
doktori iskola

V. SZÜCS IMOLA

REFORMKORI KÉZIRATOS KOTTÁS ÉNEKESKÖNYVEK DALLAMAI A SZÍNPADON ÉS A NÉPHAGYOMÁNYBAN:

DALLAMI RÉTEGEK, SZÍNHÁZI ÉS NÉPZENEI KAPCSOLATOK

című doktori értekezésének tézisei

Témavezető: Domokos Mária

2025

A kutatás előzményei és célkitűzései

A reformkort megelőző időszakból ránk maradt kéziratok feldolgozottsága jelentős, gondolok itt a Régi Magyar Dallamok Tára köteteire, illetve a XIX. századot megelőző korok kottás kézíratait népi adatokkal összevető munkákra. Domokos Mária és Paksa Katalin a XVIII. századi forrásokat dolgozta fel (Domokos Mária, Paksa, Katalin, *"Vígssággal zeng Parnassusnak magas teteje": 18. századi kottás források és a magyar zenei néphagyomány*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2016), Dobszay László és Szendrei Janka pedig a XVI-XVII. századiakat (*XVI-XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1979). Előzőeknél jóval kevesebb figyelmet kapott a XIX. század: e korszakot illetően a szabadságharc emlékeivel foglalkozott Tari Lujza (Tari Lujza, *A szabadságharc népzenei emlékei*. CD-Rom. Budapest: MTA ZTI, 2000), illetve jegyzetekkel és tanulmányokkal ellátva három kézirat látott e korszakból napvilágot (Kodály Zoltán, Gyulai Ágost, *Arany János népdalgyűjteménye*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952, Bartha Dénes, Kiss József, *Ötödfélszáz Énekek: Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1953, Pogány Péter, Tari Lujza, *Dalfűzér 1844. Tompa Mihály kéziratosa, kottás népdalgyűjteménye*. Miskolc: Hermann Ottó múzeum, 1988). A többi, XIX. századi kéziratokat illető publikáció egy-egy szempontot vizsgált (Paksa Katalin, *Magyar népzenei kutatás a 19. században. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez*. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 1988, Molnár Antal, „Nyugatias magyar dallamok a XVIII. század végén és a XIX. század első felében”, in *Zenetudományi tanulmányok a magyar zene történetéből*. szerk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes, Zenetudományi tanulmányok 4., Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955, 103–162.).

A XIX. századra pedig, mint olyan korszakra, melyhez „hasonló forrongás sem a zenében, sem a néplélekben” még nem volt soha, már Kodály Zoltán is felhívta a figyelmet. Említett jelző különösen igaz az 1825-1848 közötti időszakra, az ún. „reformkor” idejére. Ami a zenei „forrongás”-t illeti, ebben az időben zajlott a folyamat, melynek eredményeképpen a 1820-as évek énekben és táncban nyugatias

dallamanyagának divatját egyre jobban felváltotta Magyarországon a népies műdal, mely egyik legfőbb terjesztőjének az anyanyelvű színjátszást tekintik (Tari Lujza, "A magyar hangvétel változása Weber Magyar rondájától Willmers Főti daláig." In *Zenetudományi dolgozatok Szabolcsi Bence emlékére, születésének 100. évfordulója alkalmából*. Felelősi kiadó: Tallián Tibor, Szerk.: Sz. Farkas Márta. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, 2000, 51-71). A vándortársulatok révén terjedő népies műdal az új stílusú népdal kialakulására is hatással lehetett (Bereczky János, *A magyar népdal új stílusa. I-IV*. (Budapest: Akadémia Kiadó, 2013).

A korai népzene gyűjtési nekibuzdulás, az anyanyelvű színjátszás felépítésének, a magyar repertoár önállósodásának időszaka ez, melyből a színházi anyag még jórészt feltérképezetlen, illetve feldolgozás alatt áll, vagy éppenséggel lappangónak tekinthető. A korszak zenei és szellemi áramlatainak sokféleségét, egymás mellett élő, sokszor egymással ellentétes, szinte átláthatatlan folyamatait az egykorú kottás kéziratok segíthetnek megérteni.

A színművekben más-más szerzők neve alatt felbukkanó, jól láthatóan egymás változatait képező, vagy éppen teljesen azonos dallamokat látva éppúgy felbukkan a „plágium” jelző a szakirodalomban (Major Ervin, „A népies magyar műzene és a népzene kapcsolatai”. In: *Fejezetek a magyar zene történetéből*. Budapest: Zeneműkiadó, 1967, 158-181.), mint a „közdal” kifejezés (Szacsvai Kim Katalin, *Az Erkel-Műhely. Közös munka Erkel Ferenc színpadi műveiben (1840-1857)*. Dissz. Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Doktori Iskola, 2012). Utóbbi, a magyar nyelvű énekesjátékok mögött mögött feltételezett dallamkincs, a „közdal” repertoár szintén a néphagyomány és magas kultúra között elhelyezkedő dal-összeírások révén válik láthatóvá. Mindeközben a korabeli források között új csoportként ebben az időszakban jelennek meg a népdalgyűjtés szándékával készült kéziratok, melyek a korszak népdalról alkotott fogalmáról adnak képet.

Munkám során többféle szempontból vizsgáltam a reformkor kéziratosa kottás énekeskönyveit, és törekedtem azokon keresztül megérteni a korszak bizonyos kulturális folyamatait. E szempontok: a dal-összeírások számbavételén kívül azok dallami rétegeinek elkülönítése, valamint a korabeli színházi repertoárral és a Népzenei Archívummal való kapcsolatainak feltárása. A kutatás újdonsága

éppen e több szempontú, és a forrásokat illetően átfogó megközelítésében rejlik: az egyes, korábban ezen az anyagon nem vizsgált szempontokat a különböző céllal írt kéziratcsoportokban egyszerre veszi górcső alá, így az eredmények összehasonlíthatóvá is válnak.

A kutatás forrásai, módszerei, a disszertáció felépítése

Kutatásom célja a reformkor, és bizonyos azon belüli folyamatok vizsgálata volt, így csak azok a kéziratosa források kerültek terítékre, amikről tudni lehet, hogy ebben az időben keletkeztek, tehát például „A XIX. század első fele” datálásúak nem. A vizsgálandó egyik szempontja a közdal kincs és a színházi repertoár kapcsolata, ami szűkítette a kéziratok, illetve az abban lévő vizsgált énekek körét a bennük található világi dallamanyagra. Mivel számtalan esetben bebizonyosodott, hogy nem csak egy dallamhoz tartozhat több szöveg, hanem egy szöveghez is több dallam, csak azok a világi dalok kerültek e kutatás látókörébe, amiknél a dallam és a szöveg is tudható, tehát a források mindkettőt egyszerre tartalmazzák. Összesen ezeröttszázötvennyolc dallam vizsgálata történt így meg, melynek során hamar kiderült, hogy ezek részben egymás változatai. Ezek összevonása után ezerkettőszáznyolcvannyolc különböző dallam összehasonlító vizsgálatát és stilisztikai besorolását kellett elvégezni. Az egyes kottapéldák esetében az összehasonlíthatóság kedvéért a g alapra való lejegyzés látszott célszerűnek, az eredeti hangmagasság jelölésével.

A disszertáció a bevezetőn és a köszönetnyilvánításon kívül négy nagy fejezetre tagolódik. Első a vizsgált kéziratok részletes ismertetését tartalmazza, az összeírás célja szerinti csoportosításban. Összesen huszonkilenc kézirat maradt fenn a rostán a fentiekben bemutatott szempontok figyelembevételével, melyek közül hatot időbelisége okán Stoll Béla bibliográfiája már nem tartalmaz (Stoll Béla, *A magyar kéziratosa énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája*. (1542-1840). Második, átdolgozott, javított és bővített kiadás. Budapest: Balassi Kiadó, 2002). A források leírása minden eddiginél részletesebb, és első sorban a bennük található

dallamjegyzésekre fókuszál. A kéziratok ismertetése során sor kerül tartalmuk vázlatos ismertetésére is, amennyiben az előzőekhez képest újdonságok találhatók bennük.

A disszertáció második fejezete a kéziratok dallami rétegeivel foglalkozik. Ennek része a reformkor főbb, egymás mellett élő zenei áramlatainak, majd a hozzájuk tartozó dallamanyagnak ismertetése példákkal. Ezt követően az egyes stílusokhoz tartozó dallamok kéziratokon belüli arányának összehasonlításával keresem arra a választ, hogy a reformkoron belül az idő előrehaladtával kimutatható-e bármilyen változás a dallamok stílusbeli arányában, vagy e kérdésben inkább más befolyásoló tényezőket kell-e keresni.

A harmadik, nagyobb fejezet a kéziratok és a korabeli zenés színjátszás kapcsolatait vizsgálja, beleértve, hogy az egyes színjátéktípusok jelenleg kimutatható részletei hogyan jelennek meg a kéziratokban. Ehhez a színház- és kutatástörténeti bevezetón túl az egyes színjátéktípusokhoz tartozó dalok elkülönítése, és esetleges változataik bemutatása tartozik. közdal-teória vizsgálatán kívül kérdésként merül fel ismét a dallamok stílusbeli arányának százalékos változása az egyes, időben egymás után megjelenő színjátéktípusokon belül. Azokat a dalokat, melyek színpadi jelenléte csak valamely vizsgált kéziratba kerülésük után mutatható ki, az *1. függelék* tartalmazza.

Utolsó nagy fejezet a kéziratok dallamanyagát a Zenetudományi Intézet Népzenei Archívumával veti össze. Ennek során több kérdés merül fel. Első, hogy az egyes, eltérő céllal készült kéziratok anyaga mekkora arányban lett része a Népzenei Archívumnak, második, hogy ezekből mekkora részt tesznek ki a XX. századi népzene gyűjtésekből is előkerült dallamok, harmadik, hogy milyen e dallamok stílusbeli aránya, mind a második fejezetben taglalt zenei irányzatokat, mind a Népzenei Típusrend stílustömbjeit illetően. Végül a színház folklorizációban játszott szerepét vizsgálom a kéziratok egyes színjátéktípusokhoz tartozó dallamainak megjelenésén keresztül a Népzenei Archívumban.

A disszertáció *2. függeléke* azon dallamok incipites jegyzéke (ez esetben eredeti hangmagasságban), melyeket több összeíró is egymástól függetlenül feljegyzett, így feltételezhető elterjedtségük, közkeletűségük a vizsgált időszakban. A függelék az énekek

dallami réteg szerinti besorolásuk szerint csoportosítva tartalmazza, Népzenei archívumi kapcsolatuk feltüntetésével.

A kutatás eredményei

A vizsgált 29 kézirat minden eddigi részletesebb leírásán kívül megtörtént a kéziratok dallami rétegeinek elkülönítése, melynek során megállapítást nyert, hogy ezek arányának változása az egyes kéziratokban nem annyira időrendhez köthető, mint inkább a kéziratok összeíróinak ízlését tükrözi. Új rétegeként jelent meg a korábbiakhoz képest a népies műdalok és csárdások csoportja.

Más a helyzet a színházi repertoárból való dalok esetében, melyeknél jól látható a verbunkos és a nyugatias és egyéb jövevény dallamok háttérbe szorulása az egyes, időben egymás után megjelenő színjátéktípusok esetében. Az egyes színjátéktípusokhoz tartozó dallamok a kéziratokból elkülönítésre kerültek. Összesen százöt színházból való dallamot sikerült a vizsgált forrásokból azonosítani, további hetvenkettő olyan dallam szerepel a kéziratokban, amelyek az összeírás után lettek a népszínműirodalom részei. A kéziratok tükrözik a korabeli színházi élet kutatási problémáit, legyen az az eltérő fordítás, eltérő cím, vagy akár az a tanulság, hogy egy-egy dal elterjedhetett a német társulatok repertoárjából magyar nyelven anélkül is, hogy magát a színművet magyar nyelven bemutatták volna. Megerősítést nyert a „közdal” teória: számos dal már azelőtt változataiban megtalálható a kéziratokban, mielőtt jelen tudásunk szerint színpadra került volna, színházi, repertoárba kerülésük viszont általában megerősítette a színházi verzió elterjedését.

A Népzenei Típusrend és a kéziratok tartalmának vizsgálatok kiderült, hogy a reformkorban valaki által feljegyzésre méltónak ítélt dallamok mintegy harmadánál beszélhetünk jelen tudásunk szerint folklorizációról. A dallamok stílustömbök közötti megoszlása a kéziratok időbeli elhelyezkedésének megfelelő: legnagyobb arányban az újszerű kisambitus képviselik, és megtalálható közöttük az éppen bontakozó új stílus egy-egy darabja. Ebben az értelemben beszélhetünk a stílusfordulat megjelenéséről is az idő előrehaladtával.

Amiben ismét megerősíti a korábbi feltételezéseket e dallamtárak vizsgálata, a magyar nyelvű színjátszás szerepe a dalok elterjedésében. A kéziratok színházból való, vagy a későbbiek során

népszínművekbe került dallamai jóval nagyobb arányban találhatóak meg a többinél mind a Népzenei Típusrendben, mind a XX. századi népzene gyűjtésekben. Ugyanígy megerősítést nyert a színpad új stílusú népdalszerkezet elterjesztésében játszott szerepe is.

Az értekezés tárgykörében megjelent publikációk

A "Béla futása" dalai közkézen, közzsájon, köztudatban. In *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 9.* Szerk. Csörsz Rumen István. (Budapest: Reciti Kiadó, 2021)

„Magánhasználatú kéziratok kottás énekeskönyvek a reformkorban: Az énekeskönyvek dallami rétegei és népzenei vonatkozásai” In: *Amerre én járok. Tanulmányok a 70 éves Pávai István tiszteletére.* Szerk. Lipták Dániel, Richter, Pál, Salamon Soma. (Budapest: ELKH BTK, 2021), 170-192.

„A sárospataki kollégium zenei élete a reformkorban a melodiáriumok tükrében.” In. *Zenetudományi dolgozatok 2019-2020.* Ferenczi Ilona tiszteletére. (Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2021), 87-98.

id. Ábrányi Kornél népzene felfogása.: A népzene jelentősége id. Ábrányi Kornél A magyar zene a XIX. században c. művében. (Budapest: Zenetudományi Intézet, Magyar Zenetörténeti Osztály, 2022) Publikálás dátuma: 2022. december 22. DOI-hivatkozás: <https://doi.org/10.23714/mzo.0235>

„A Kártigám kéziratok dallami emlékei.” In: *Doromb. Közköltészeti tanulmányok 11.* Szerk. Csörsz, Rumen István (Budapest: Reciti Kiadó 2023), 161-173. ,

Egyéb fontosabb publikációk

"Ének őrzi az időt": Újra a Bartók-egyenmőkarok szövegforrásainak nyomában. *Magyar Zene 52.* (2014): 205-223.

„Régi és új Gyergyóalfalu kántorkönyveiben”. In: *Székely népzene és néptánc.* (szerk.) Pávai, István; Sófalvi, Emese (Budapest, Pécs, Énlaka: Hagyományok Háza, Pécsi Tudományegyetem, Pro Énlaka Alapítvány, 2018), 191-216.

„Új magyar énekbeszéd": 1936. egy elfelejtett magyar operafelvétel. In. *Zenetudományi dolgozatok. 2017-2018.* Tallián Tibor Tiszteletére. (Budapest: BTK Zenetudományi Intézet, 2019), 313-324.